

JADID MAKTABLARINING TURKISTON HAYOTIDAGI O'RNINI VA FAOLIYATI.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Mamasaidova Ruxshona Qarshi qizi

E-mail: ruxshonamamasaidova518@gmail.com

Tel: +998944611363;

Xursanova Farangiz Ulug'bek qizi

E-mail: farangizxursanova80@gmail.com

Tel: +998947482949;

Nasullayeva Shahnoza Muxtor qizi

E-mail: shahnozanasullayeva0@gmail.com

Tel: +998916311207;

Annotatsiya. Jadidlar o'zlari targ'ib etgan mustaqillik va erkinlik haqidagi g'oyalarini oddiy aholiga yetkazish maqsadida o'lkada ko'plab ma'rifiy maskanlar tashkil etdilar. Shunday ma'rifiy maskanlardan biri bo'lgan maktablarni tashkil etilishi oddiy aholi orasida savodxonlik darajasini yanada oshirishga katta yordam bergan desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur maqolada jadid maktablari haqida ko'plab ma'lumotlar berilib o'tilgan

Kalit so'zlar: Jadid maktablari, XIX asrning ikkinchi yarmi, Ahmad Donish, N. Ostroumov, Mirkomil Burxonov, "Nashri maorif", Ozarbayjon, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy.

Абстрактный. Джадидисты создали в стране множество образовательных центров, чтобы побудить людей выражать идеи независимости и свободы. Не будет преувеличением сказать, что школа была одним из светлых мест населения и служила обеспечению грамотности простых людей. Эта статья содержит много информации о школах Джадидов.

Ключевые слова: джадидские школы, вторая половина XIX века, Ахмад Дониш, Н. Остроумов, Миркомил Бурханов, «Учебное издание», Азербайджан, Мунавваркори Абдурашидханов, Абдулла Авлони.

Abstract. Jadids established many educational centers in the country in order to convey their ideas about independence and freedom to the common people. It is no exaggeration to say that the establishment of schools, which are one of such educational centers, greatly helped to increase the level of literacy among ordinary people. This article contains a lot of information about modern schools.

Key words: Jadid schools, half of the 19th century, Ahmad Donish, N. Ostroumov, Mirkomil Burkhanov, "Nashri Maarif", Azerbaijan, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Abdulla Avloni.

O'zbek xalqi tarixining XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi davri tarixan hisoblasak qisqa vaqtni qamrab olgan bo'lsada xalqning tarixiy taqdirida muhim ahamiyatga molik bo'lgan davridir. Shu davrda vujudga kelgan jadid ma'rifatparvarlik harakati maktab va maorif, matbuot adabiyot va san'at sohalarida islohotchilik ishlarini amalga oshiribgina qolmay oddiy xalqning madaniy ma'rifiy va ruhiy hayotini butunlay o'zgartirib yubordi. Ma'lumki jadid so'zi arabcha so'zdan olingan bo'lib "yangi", "yangilik" degan ma'nolarni anglatadi. Jadidchilik jaxon ijtimoiy va milliy qadriyatlarga asoslangan oqim bo'lib, O'rta Osiyo mahalliy tub aholisi manfaatlariga javob bergan va ijtimoiy taraqqiyotning pishib yetilgan ehtiyojlarini to'la qondira oladigan harakat sifatida maydonga chiqib keldi [1:5].

Bu davrda nafaqat jadidchilik harakati, balki boshqa oqimlar ham shakllandi. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab taraqqiyparvar ma'rifatparvarlar davlat mustaqilligini yo'qotishning asosiy sababi O'rta Osiyo jamiyatining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy qoloqligi ekanligini juda yaxshi tushundilar. Ular turli ijtimoiy qatlamlardan bo'lib, eng avvalo, ziyoli bo'lib, ilg'or ziyolilarning birinchi avlodi bo'lishgan. Aynan shu asosda jadidlar o'z g'oyalarini rivojlantirib, ma'rifatdan siyosatga o'tdilar. Yangi ziyolilar qarashlarida, eng avvalo, aholining barcha ijtimoiy qatlamlari o'rtasida hukm surayotgan savodsizlikka barham berish, eski ta'lim tizimini isloh qilish, qoloq, eski va foydasiz odatlarga barham berish kabi maqsadlar qo'yildi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ular isrofgarchilikka olib keladigan an'anaviy amaliyotlarni, ayniqsa diniy aqidaparastlikni ayniqsa tanqid ostiga olganlar. Bunday qarashlarning muqaddimasi Ahmad Donish kabi pedagoglar tomonidan qo'yilgan bo'lsa, ularning g'oya va qarashlarini Sadridin Ayniy, Abdulvohid Munzim, Mirkomil Burxonov, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, Xolidxoji Mehriy, Mulla Vafo, Abdurauf Fitratlar ishlab chiqqan. Darhaqiqat, jadidchilik rasman amaliy faoliyatini XIX asr oxirida boshlagan bo'lsa-da, ularning g'oyalari o'z ta'sirini shu asrning boshlarida namoyon etgan [2:99].

Turkistonliklar orasida falsafiy mushohadalari rivojlanib borayotgan yoshlarni tashqi dunyo bilan tanishtirish tarbiyalana boshladi. Shu yerdan ma'lum bo'ladi, tashqi dunyo, boshqa xalq va mamlakatlar tarixi va madaniyati bilan tanishish Turkiston yoshlari tafakkurini o'zgartirgan birinchi sabablardan biridir. Tarixdan ma'lumki, globallashuv jarayoni doimo mavjud bo'lgan, lekin u o'zini asta-sekin namoyon qilgan. Ana shunday jarayonlar natijasida modernizm ta'limoti turlicha namoyon bo'la boshladi. Turkistondagi modernistik g'oyalar va harakatlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy asoslari XIX asrning oxirgi choragida yakunlandi. Rossiya hukumati mamlakatda xalqni bosqichma-bosqich ruslashtirishga qaratilgan siyosat olib bordi. 1870 yilda Rossiya Xalq ta'limi vazirligi ta'limning pirovard maqsadi butun mahalliy aholini ruslashtirish bo'ladi, degan qarorga keldi. Xuddi shunday fikrni N. Ostroumov ham bildirgan va u shunday degan edi: "Rossiya

hukumati mahalliy aholini rus xalqi bilan aralashtirib yuborishga harakat qilishi kerak. Bu yo'nalishda mahalliy aholining ma'rifatini ma'lum darajada rivojlantirish zarur" [3:18].

Turkistonning Rossiyaga qo'shilishi xon tuzumiga nisbatan mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun ma'lum darajada qulay sharoit yaratdi. Mahalliy aholi turmush tarzini o'zgartirish uchun banklar, vokzallar, bosmaxonalar, fabrikalar kabi yangiliklar joriy etila boshlandi. Temir yo'llar qurildi, yangi iqtisodiy aloqalar paydo bo'ldi, toshbosma buyumlar yaratildi. Turkistonda o'tmishning ilg'or vakillari tomonidan "Tarbiyati atfol", "Umid", "Nashri maorif", "Barakat", "G'ayrat", "Tarakki parvar" kabi ilk ijtimoiy-siyosiy va ilmiy jamiyatlar tashkil etilgan. Bu jamiyatlar gazeta va jurnallar chiqarish orqali xalqning ma'naviy ongini, mafkuraviy salohiyatini yuksaltirishga intildi. Jadidlarning bevosita rahbarligida "Tarakki", "Shuhrat", "Xurshid", Toshkentda "Sadoy Turkiston", "Samarqand", "Oyna", "Hurriyat", "Shulay inkilob", "Mehnatkashlar ovozi"., Samarqandda "Bolar yo'ldoshi", "Tayoq" majmuasi, "Sharq", "Yosh kuch", "Zarafshon", Buxoroda "Turon", "Buxoroy sharif" davriy nashrlari, Qo'qonda "Sadoyi Farg'ona" va b. Uning davridagi ijtimoiy-falsafiy tafakkur milliy-ozodlik xarakteriga ega bo'lganligi aniq. Ana shunday sharoitda Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy oqimlardan biri jadidchilik Vatan mustaqilligini ta'minlash, milliy o'zlikni anglash chora-tadbirlaridan biri bo'ldi. Ma'lumki, milliy o'zlikni anglash - bu muayyan xalqning ijtimoiy-tarixiy, ma'naviy va madaniy hayoti, qadriyatlari va tabiatini bilishdir. Zamonaviylik ana shu maqsadlarni hisobga olgan holda shakllangan va rivojlangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qarashlar, avvalambor, millat yoshlarini tarbiyalash, yangi shakldagi ta'lim tizimidan foydalanishga qaratilgan edi. U dastlab yoshlarga ta'lim berish maqsadida xususiy jadid maktablarini ochgan bo'lsa, keyinchalik jadid maktablarining ta'lim-tarbiyasi keng yoyildi. Bunday maktablar viloyatning turli hududlarida o'ziga xos tarzda ochila boshladi. Shu o'rinda, zamonaviy maktablar faoliyati haqida quyidagi fikrga e'tibor qaratsangiz: "Biz turkistonliklar bu dunyoda taraqqiyot va boshqalardan o'zib ketish orzusi bilan yangi maktablar ochishga kirishganimizga 15 yil bo'ldi. O'g'illarimizni yolg'iz o'zi tarbiyalay boshladik, qizlarimiz tarbiyasiga ahamiyat bermadik" [4:4].

Usuli jadid maktablari Qrim, Qozon, Ozarbayjonda Turkiston o'lkasiga nisbatan 15-20 yillar oldin kirib kela boshlagan va u yerdagi ilg'or pedagoglar ham dastlabki yillar mutaassib ulamolar, usuli qadim tarafdorlari taqib va tazyiqiga mustamlakachilar qarshiligiga uchrangan. Chor hukumatining mustamlaka o'lkalarda qo'llagan maktab sohasidagi siyosati shunday ediki, ular iloji boricha bunday usuli jadid maktablarini taqiqlash juda bo'lmaganda ularning keng tarqalishiga turli to'siqlar vujudga keltirish, shu bilan bunday maktablarning rivojlanishini oldini olish edi. Ammo ilg'or jadidchilik vakillari hech zamon yangi usul maktablari ochish fikridan qaytmadilar va 1893-yilga

kelib Buxoro va Samarqand viloyatlarida Ismoil Gaspirali tomonidan ilk jadid maktablari ochildi. Dastlab maktablarda Tatar darsliklari o'qitila boshlandi. Mashhur jadidchilik vakili bo'lgan Munavvarqori Abdurashidxonov Toshkentda ochgan yangi usul maktabi uchun darsliklar jadvallar yaratdi va imtihon kunlarini tashkil etdi.[5:15] 1910-yilda bu Usuli jadid maktablari yopildi. Ammo bu maktablarning yopilishi modernistik harakatni sekinlashtirmadi, balki uning yanada rivojlanishiga xizmat qildi. Bundan ko'rinib turibdiki, "modernizm keng ijtimoiy masalalar va ma'rifatparvarlik g'oyalari ilgari surish maqsadida shakllangan ijtimoiy-falsafiy oqim bo'lgan" [6:20]. Jadidlarning asosiy maqsadi o'z vazifasini bajarmagan eski ta'lim tizimiga yangi innovatsion g'oyalarni joriy etgan holda dunyoviy ilmlarni puxta egallagan yoshlarni tarbiyalash va ularning ma'naviy ongini yuksaltirish edi. Bundan tashqari, ular ijtimoiy hayot tarzini zamonaviy hayotga moslashtiradi, milliy va zamonaviy armiyani yaratadi, diniy va dunyoviy, axloqiy normalarni hisobga olgan holda yangi qonunchilik konsepsiyasini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, davlat boshqaruvi tizimini isloh qiladi, hududiy tarqoqlikni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. , ijtimoiy taraqqiyotning barcha sohalari uchun milliy kadrlar tayyorlash, mamlakatlar bilan diplomatik aloqalar o'rnatish va tashqi siyosat konsepsiyasi kabi qator masalalarni ilgari surdi.XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotining o'ziga xos xususiyati shundaki, A. Donish, Furqat, Muqimiy kabi mutafakkirlar Ibrohim Mo'minov ta'kidlaganidek, bayramga qarshi tanqid bayrog'ini ko'tardilar. adolat va insoniy aql. Bu bayroqni keyinchalik Behbudiy, Fitrat, Munavvar qori, Abdulla Avloniy, Hamza, Cho'lponlar yangi bosqichga ko'tardilar. "XX asr boshlarida jahon miqyosida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar voqealari, 1905 yilgi rus inqilobi Turkiston xalqi ongida demokratik tushunchalarning shakllanishi va rivojlanishiga katta turtki berdi. Bunday siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar ijtimoiy tafakkur rivojiga ta'sir ko'rsatmadi. Yashirin tarzda bildirilgan demokratik talablar, tarbiyaviy va vatanparvarlik g'oyalari tobora oshkora aytilib, ayrim kishilarning hayot tarzi va maqsadlariga aylanib bordi. Bu davrda shakllangan jadidchilar ikki tomonlama tanqidga uchradi, keyinchalik, oktyabr to'ntarishidan so'ng jadidlar "qizil to'plardan" o'q uzildi ilg'or jadidlar o'z davrining qurboni bo'ldilar.[7:33]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari". "Toshkent Islom universiteti " - T. 2016
2. Sh.G'afarov. "Turkistonda mustabidlik davridagi maorif tizimi" - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2000.
3. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. - T.: Universitet, 1999 yil.
4. Hoji Muin. Oilaviy ta'lim. «Ishchi ovozi» gazetasi, 1918 yil 9 iyul.

5. U. Dolimov. "Turkistonda jadid maktablari". T. 2006.
6. Guli Maxmudova. Turkistonda jadidchilik va axloqiy-estetik tafakkurning rivojlanishi. - T., 2006 yil.
7. Guli Maxmudova. Turkistonda jadidchilik va axloqiy-estetik tafakkurning rivojlanishi. - T., 2006 yil.